

Józef Stanisław Zegar

Kwestia agrarna w Polsce

INSTYTUT EKONOMIKI ROLNICTWA
I GOSPODARKI ŻYWNOŚCIOWEJ
- PAŃSTWOWY INSTYTUT BADAWCZY

**KWESTIA AGRARNA
W POLSCE**

JÓZEF STANISŁAW ZEGAR

KWESTIA AGRARNA W POLSCE

WARSZAWA 2018

Autor publikacji jest pracownikiem naukowym
Instytutu Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej
– Państwowego Instytutu Badawczego

Recenzenci:

*prof. dr hab. Mieczysław Adamowicz, Państwowa Szkoła Wyższa im. Papieża
Jana Pawła II w Białej Podlaskiej*

*prof. dr hab. Jerzy Wilkin, Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa Polskiej Akademii
Nauk*

Opracowanie komputerowe
Bożena Brzostek-Kasprzak

Korekta:

Joanna Gozdera

Barbara Pawłowska

Redakcja techniczna
Leszek Ślipski

Projekt okładki
Leszek Ślipski

ISBN 978-83-7658-742-4

DOI:10.30858/mon/978376587424

Nakład 300 egz. Ark. wyd. 26,63

Druk: Dział Wydawnictw IERiGŻ-PIB

ul. Świętokrzyska 20, 00-002 Warszawa

tel.: (22) 505 44 44

faks: (22) 505 47 57

e-mail: dw@ierigz.waw.pl

http://www.ierigz.waw.pl

Spis treści

<i>Przedmowa</i>	7
WPROWADZENIE	11
Rozdział I. ZARYS OGÓLNY KWESTII AGRARNEJ	31
1. Klasyczna kwestia agrarna	31
2. Transformacja rolnictwa w kapitalizmie	47
3. Współczesna kwestia agrarna	61
4. Polskie spojrzenie na kwestię agrarną	78
Rozdział II. RYS HISTORYCZNY KWESTII AGRARNEJ W POLSCE	97
1. I Rzeczpospolita i zabory	98
2. Lata II Rzeczpospolitej	113
3. Lata PRL	126
4. Lata transformacji ustrojowej	145
5. Lata po akcesji do Unii Europejskiej	159
Rozdział III. INDUSTRIALIZACJA ROLNICTWA	168
1. Komercjalizacja	168
2. Intensyfikacja	175
3. Koncentracja w rolnictwie	181
4. Specjalizacja	192
5. Granice industrializacji rolnictwa	201
Rozdział IV. RODZINNE GOSPODARSTWA ROLNE	212
1. Ogólny zarys	213
2. Struktura agrarna	224
3. Produktywność gospodarstw rodzinnych	244
4. Struktura społeczno-ekonomiczna	247
5. Typy ekonomiczne rodzinnych gospodarstw rolnych	254
Rozdział V. WYZWANIA	267
1. Zrównoważony rozwój rolnictwa i obszarów wiejskich	267
2. Bezpieczeństwo żywnościowe	278
3. Środowisko przyrodnicze	285
4. Dochody	288
5. Żywotność obszarów wiejskich	293
6. Uwarunkowania rozwojowe	299

Rozdział VI. POLITYKA	316
1. Strategia rozwoju rolnictwa	317
2. Wartości	334
3. Kreowanie polityki (podejmowanie decyzji politycznych)	343
4. Rozstrzygnięcia i działania polityczne	357
BIBLIOGRAFIA	379
Wykaz tabel	399
Wykaz rysunków	404

Przedmowa

Chłopi w długiej historii zawsze mieli „pod górkę”, zawsze byli komuś podporządkowani. Początek dało wytworzenie wartości dodatkowej ponad potrzeby egzystencjalne rodzin chłopskich – rodzin trudniących się uprawą roli i chowem zwierząt. Wytworzenie wartości dodatkowej pozwoliło na wyodrębnienie innych warstw społecznych – w szczególności warstwy panującej. Tak było w starożytności: w Mezopotamii, Egipcie, Grecji czy Rzymie. Chłopów zmuszano do danin nierzadko zagrażających ich egzystencji.

Feudalizm przyniósł pogłębienie zależności chłopów od władców, panów i duchowieństwa. Zależność ta w formach mniej lub bardziej restrykcyjnych występowała w całej Europie. W Polsce przybrała formę o znamionach niewolnictwa (nie był to jednak wyjątek) – poddania większości chłopów woli i jurysdykcji szlachty i możnowładców. Cechą szczególną I Rzeczypospolitej było wyjątkowe obciążenie materialne i zniewolenie prawne chłopów utrzymujące się długo po tym, jak kraje zachodnioeuropejskie wkroczyły na drogę uprzemysłowienia i kolonizowania świata. W tym opóźnieniu znaczną rolę odegrało zapewne to, iż na wschodnią część Europy znacznie mniej skapnęło ze spuścizny Imperium Rzymskiego. W efekcie powstało zapóźnienie cywilizacyjne. W przypadku Polski w nadrabianiu tego zapóźnienia nie pomogły zabory, zwłaszcza w przypadku zaboru rosyjskiego i austriackiego. Przez całe dziesięciolecia chłopci tkwili w okowach poddaństwa, a po uwłaszczeniu w nędzy ekonomicznej.

Powoli jednak chłopci budzili się z wielowiekowej „drzemki”, co nabrało wyrazu w II Rzeczypospolitej, kiedy to wnieśli swój wkład w odzyskanie i obronę niepodległości państwa polskiego oraz tworzyli i rozwijali swoje organizacje społeczne i polityczne. Wiele przyczyn złożyło się na to, że w niepodległej Polsce warunki życia chłopów nie uległy większej zmianie – nadal byli eksploatowani tak przez władzę, jak i przez ziemian oraz rodzącą się warstwę (klasę) kapitalistów.

Sytuacja zaczęła zmieniać się po drugiej wojnie światowej – niezależnie jak oceniamy PRL podporządkowaną ZSRS i gdy odróżnimy kwestię narodową od kwestii społecznej. I rzecz nie tyle w reformie rolnej, która wprawdzie nie poprawiła istotnie struktury agrarnej, ale jednak wyzwoliła z skrajnej nędzy najbiedniejsze i najbardziej poniżane warstwy chłopów. Rzecz przede wszystkim w tym, że chłopci uzyskali pewną perspektywę wydobycia się z zapaści dzięki

rozwojowi sektorów pozarolniczych, możliwości kształcenia, migracji, podejmowania pracy w urzędach, także w służbach państwowych, fabrykach, na budowach itd. To po części równoważyło skutki doktryny uspołecznienia i gorszego traktowania gospodarstw chłopskich aniżeli gospodarstw uspołecznionych: kolektywnych i państwowych.

Rozwinięty w międzywojniu ruch ludowy, chłopski, pomimo presji komunistów trwał i niewątpliwie bronił chłopów, dzięki czemu gospodarki chłopskiej nie spotkał los taki, jak w innych krajach tzw. demokracji ludowej, gdzie została przymusem przekształcona w przedsiębiorstwa spółdzielcze i państwowe. Niemniej w całym okresie PRL rolnictwo chłopskie było jedynie tolerowane ze względu na twarde realia ekonomiczne.

Okres transformacji ustrojowej to w istocie poświęcenie chłopów na ołtarzu przemian ustrojowych – budowy kapitalizmu. Wyrażało się to w dramatycznym pogorszeniu relacji dochodowych, wystawieniu gospodarstw chłopskich na nierówną konkurencję zagraniczną, niepotrzebną i ideologicznie motywowaną likwidację PGR-ów, przerzucenie na garnuszek rolnictwa osób tracących pracę w zakładach przemysłowych i placówkach usługowych oraz instytucjach rolniczych. Neoliberalizm odcisnął na gospodarce chłopskiej swoje darwinowskie i złowieszcze oblicze.

Akcesja Polski do Unii Europejskiej stworzyła nową sytuację dla rozwoju rolnictwa chłopskiego. W szczególności stworzyła warunki do przyspieszenia rozwiązywania kwestii agrarnej na drodze industrialnej (farmerskiej). Prowadzi to do rozwarstwienia gospodarstw chłopskich. Jedne wpadają w objęcia kieratu kapitalizmu (technologicznego) zmuszane do przyspieszenia kroku na ścieżce wzrostu i przekształcania się w przedsiębiorstwa rolne – coraz bardziej wprężane w wertykalne łańcuchy żywnościowe i uzależnione nie tylko od relacji wyznaczanych przez rynek, lecz i transferów środków publicznych w ramach WPR. Liczba takich przedsiębiorstw przez pewien czas będzie wzrastać kosztem liczby gospodarstw chłopskich (rodzinnych). Natomiast najliczniejsza zbiorowość gospodarstw jest stopniowo eliminowana, co prowadzi do zaniku warstwy chłopskiej – nawet w postaci gospodarstw rodzinnych. Pewna grupa gospodarstw rodzinnych trzyma się jednak mocno i do niej dołączają gospodarstwa „nowych chłopów” – z wyboru i zamilowania – ale są to zupełnie inni chłopci, zaś ich gospodarstwa z reguły pełnią rolę pomocniczą, niekiedy wyraźnie hobbistyczną.

W ten sposób dopełnia się los chłopów, ale czy dopełnia się los gospodarstw rodzinnych? To wielkie pytanie, na które trudno o jednoznaczną odpowiedź.

★

★ ★

Praca powstała w ramach badań statutowych prowadzonych w Instytucie Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej – Państwowym Instytucie Badawczym w ostatnich trzech latach. Z tego powodu Autor ma przyjemność przekazać podziękowanie Kierownictwu Instytutu za umożliwienie, w tym także finansowanie badań, bez czego praca zapewne by nie powstała.

Trudu zrecenzowania pracy podjęli się Profesor dr hab. Mieczysław Adamowicz i Profesor dr hab. Jerzy Wilkin. Obu Profesorom składam serdeczne podziękowanie za przychylne recenzje. Oczywiście usterki, a zapewne błędy książki, obciążają jedynie Autora.

Książka ukazuje się w szczególnym momencie – 100-lecia odzyskania przez Polskę niepodległości, w czym decydującą rolę odegrali chłopci. Zatem niech będzie ona wyrazem uznania dla TYCH, CO ŻYWIĄ I BRONIĄ.

Komorów, 16 lutego 2018 r.

Autor

Książka ukazuje się w setną rocznicę odzyskania niepodległości przez Rzeczpospolitą. Sto lat to smaczny czas – okres, w którym mocą innych zmieniała się przestrzeń fizyczna, natomiast mocą własną przestrzeń społeczno-ekonomiczna Polski. W tej ostatniej przestrzeni kluczową pozycję zajmowało rolnictwo, które stopniowo ustępowało pola innym sektorom gospodarstwa społecznego. W pierwszym dwudziestoleciu międzywojennym rolnictwo było stopniowo wciągane w orbitę gospodarki rynkowej i podporządkowywane regułom rozwijającego się kapitalizmu – interesom kapitału.

W okresie powojennym, przez 45 lat, rolnictwo podporządkowano regułom gospodarki centralnie planowanej i doktrynie uspołecznienia, natomiast po 1990 r. rolnictwo ponownie zostało poddane regułom rynku i interesom kapitału, i to w znacznej mierze zagranicznego.

W całym stuleciu rolnictwo przeszło ogromne przeobrażenia tak w sferze ekonomicznej, jak i społeczno-kulturowej, powodowane przez splot procesów określanych mianem uprzemysłowienia. W przypadku rolnictwa chodzi przede wszystkim o cztery procesy: komercjalizacji, intensyfikacji, koncentracji i specjalizacji. Z tymi przeobrażeniami wiąże się kwestia agrarna, stanowiąca jedno z najbardziej fascynujących pól badawczych nauk społecznych. Kwestia ta ma wiele aspektów: ustrojowy, ekonomiczny, społeczny, polityczny, zaś jej znaczenie jest odmienne dla nierolniczych sektorów gospodarczych i ludności, a inne dla rolnictwa i ludności rolniczej. W pierwszym przypadku chodzi głównie o tanią żywność i siłę roboczą, natomiast w drugim o warunki bytu ludności rolniczej. Te cele, a zatem i rozwiązanie kwestii agrarnej, były osiągnięte przez transformację rolnictwa na drodze industrialnej.

Polska osiągnęła znaczący postęp w rozwiązywaniu kwestii agrarnej na drodze industrialnej, aczkolwiek struktury rolne pozostają w tyle w stosunku do stanu osiągniętego przez kraje wysoko rozwinięte. Z czasem okazało się, że taki sposób rozwiązywania kwestii agrarnej ma istotne ułomności, które coraz bardziej wychodzą na światło dzienne. Ponadto, współcześnie rozwój polskiego rolnictwa musi zmierzyć się z wyłaniającymi się wyzwaniami demograficznymi, bezpieczeństwa żywnościowego, barierami ekologicznymi oraz zjawiskami globalizacyjnymi. Z tego względu obecnie kwestia agrarna nabiera nowych treści, zaś jej rozwiązywanie wymaga także nowych sposobów.

ISBN: 978-83-7658-742-4

DOI: 10.30858/mon/9788376587424